

ПРИСЯЖНЮК

Микола Володимирович,
доктор сільськогосподарських наук,
член-кореспондент НААН,
Міністр аграрної політики та
продовольства України

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАТЬ У ХІХ СТ.:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Висвітлено процес становлення у світі сільськогосподарської освіти та започаткування дослідної справи, зазначено основні тенденції розвитку галузевих знань впродовж ХІХ ст.

Отображено процесс становления в мире сельскохозяйственного образования и начало опытного дела, обозначено основные тенденции развития отраслевых знаний на протяжении ХІХ века.

Displaying the process of becoming the world's agricultural education and the beginning of experimental work, the basic trends of industry knowledge throughout the nineteenth century.

Інтерес до вивчення й переосмислення історії аграрної науки України є частиною процесу відновлення історичної пам'яті, який спостерігається в країні після здобуття державного суверенітету, а також формує і зміцнює українську національну свідомість. Нове бачення історії сприяє вирішенню сучасних завдань наукової і гуманітарної політики держави, яка могла б визначити історичні чинники державотворчого процесу та оновлення нації.

Десятиріччями і навіть століттями тривав процес переходу провідних держав Західної Європи до капіталізму. Вхідження сільськогосподарського виробництва у капіталістичні відносини також було поступовим. Необхідність підвищення ефективності сільськогосподарської галузі у першій половині ХІХ ст. вимагала використання нових знань, технологій, техніки...

На розвиток сільськогосподарської науки та освіти в першій половині XIX ст. безпосередній вплив мали успіхи в природознавстві і технічний прогрес у промисловості. Після виявлення Ж. Буссенго і Ю. Лібіхом впливу добрив на врожайність культур і природного кругообігу речовин у природі, на промислову основу було переведено виробництво штучних добрив. Наприкінці XIX ст. фізіологією рослин було науково підтверджено вплив фізико-хімічних процесів, що відбуваються у ґрунті, на ступінь їх родючості. Теорії гумусового, а потім мінерального живлення рослин привернули увагу вчених та агрономів-практиків до проблем родючості ґрунту, застосування добрив і підвищення врожайності сільськогосподарських рослин.

Раніше ніж в інших європейських країнах, становлення сільськогосподарської освіти відбулося в Німеччині, де впродовж століть спостерігалось протистояння двох течій стосовно заснування вищих сільськогосподарських шкіл. Розвиток сільськогосподарської освіти при університетах у Німеччині поділявся на два етапи. Початковий етап розпочався в першій половині XVIII ст., коли першорядним постало питання про звільнення законодавчим шляхом нижчих землеробських класів Німеччини від феодалної залежності. Саме тоді нарівні з корінними університетськими науками до німецької економічної школи вводиться курс сільського господарства. Початок викладання дисципліни сільського господарства покладений у 1727 р., коли прусський король Фрідріх Вільгельм I заснував кафедру економії в Галльському університеті [1, с. 22]. Сільське господарство становило основну частину курсу лекцій з економії.

Упродовж XVIII ст. подібні кафедри були створені майже в усіх університетах Німеччини [2, с. 626]. Перші спроби введення систематичної спеціальної сільськогосподарської освіти були зроблені творцем сільськогосподарської науки А. Теєром, який усвідомлював важливість проблеми для розвитку створеної ним теорії сільського господарства і поклав початок першому навчальному сільськогосподарському закладу в Ціллі (Ганноверське королівство). Однак заснований Теєром та його товаришем

Ейнгофом навчальний сільськогосподарський заклад у Цілле проіснував досить короткий термін (1790–1804). Господарсько-освітній комплекс, створений ученим на власних землях, незабаром занепав. Через рік прусський міністр Гарденберг запропонував Теєру переселитися до Пруссії, де під школу виділили цілий маєток поблизу Берліна і вчений відкрив землеробську школу для осіб, що належали до стану спадкоємних землевласників [3, с. 3]. Маєток вважався необхідною приналежністю вищої сільськогосподарської школи. Слухачі повинні були брати участь у виконанні всіх сільськогосподарських робіт. Школа була віддалена від міського центру, розташовувалася в сільській місцевості, справжній господарській атмосфері. Таким чином, перша сільськогосподарська академія в Європі була заснована на практичних, а не теоретичних засадах. Маєток при Меглінській академії вже при Теєрі слугував не стільки для практичних занять студентів, скільки для демонстративного підтвердження сільськогосподарських знань і для наукових дослідів. Найголовніша практична установа при академії відразу була підпорядкована основному завданню – теоретичному вивченню сільського господарства й організації наукових досліджень цієї галузі.

Незважаючи на те, що в указі від 1 липня 1805 р. прусського короля Фрідріха-Вільгельма III йшлося про необхідність влаштування при університетах особливих інститутів, забезпечених усім необхідним для того, щоб викладання агрономії нерозривно пов'язувалося із вивченням сільськогосподарської практики, він виявився запізнілим, оскільки на той час камеральні факультети при університетах майже повсюдно були закриті. У тих університетах, де залишилося викладання сільського господарства, кафедри агрономії були приєднані до фізико-математичних відділень філософських факультетів.

Меглінська академія тривалий час залишалася єдиною сільськогосподарською школою Пруссії. Тож честь створення першого спеціального агрономічного вищого навчального закладу в Європі належить Пруссії. У 1818 р. відомий французький агроном Матьє де Домбаль відкрив

подібну школу в Ровілі (департамент Мерт, Франція) [3, с. 5]. Меглінська і Ровільська школи дали сільськогосподарській освіті самостійний рух, що надовго призупинило розвиток цієї науки при університетах. Майже всі вищі сільськогосподарські та навчальні заклади, відкриті потім у Німеччині і Франції, були самостійними.

Наступним, теоретичним напрямом розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Німеччині було створення відповідних навчальних закладів при університетах. Так, у 1835 р. при Грейфсвальдському університеті було відкрито агрономічну академію в маєтку Ельдена. Історія заснування однієї з найдавніших пруських сільськогосподарських академій є свідченням і фактом, який підтверджує первинну роль вищої загальної освіти в розвитку вищої сільськогосподарської. Думка про створення цього сільськогосподарського навчального закладу виникла в 1827 р. при Грейфсвальдському університеті. Для влаштування академії був запрошений з Ієни професор сільського господарства Шульц [2, с. 315]. За свідченням сучасників, більш повного викладання курсу сільськогосподарських наук не мав жодний вищий навчальний заклад Німеччини, Ієнський інститут відразу набув у Німеччині широкої популярності і тривалий час був одним із найбільш відвідуваних вищих сільськогосподарських інститутів країни.

За прикладом Ельденської академії при Боннському університеті в 1847 р. було відкрито ще один вищий спеціальний навчальний заклад – Поппельсдорфську академію. Спочатку вся її навчальна база обмежувалася винятково Боннським університетом. Надалі, внаслідок укладеного орендного договору з університетом і самостійним розвитком матеріальної бази академії, цей навчальний заклад став цілком самостійним. Крім агрономічних академій, відкритих як самостійні заклади, наприклад у Проскау і Вальдау, або завдяки сільськогосподарській діяльності університетів, як в Ельдені і Поппельсдорфі, викладання основ сільського господарства продовжувалося в університетах, наприклад у Берлінському та Галльському [2, с. 393].

Відомий німецький учений Юстес Лібих критично ставився до діяльності ізольованих сільськогосподарських навчальних закладів, вважаючи, що відкриті «... за зразком [Меглінської] сільськогосподарські академії принесли ... більше шкоди, ніж користі. Відокремившись від загальноосвітніх центрів, вони закрили до себе доступ природознавству, тим часом як природничі науки з часу Теєра зробили величезний успіх. Для сільських господарів не існує ні особливої хімії, ні особливої фізики, ні особливої ботаніки, а тому потреба в сільськогосподарській освіті найкраще була б задоволена, якби вона мала зв'язки з університетами». Критика Лібихом автономності та замкнутості сільськогосподарської освіти призвела до чергових змін у розвитку сільськогосподарської школи і сприяла поєднанню університетської та спеціальної агрономічної освіти. У 1862 р. було покладено початок викладанню повного курсу сільськогосподарських наук при університеті в Галле [1, с. 36].

Згодом, даючи оцінку 25-річної діяльності цієї кафедри, А.Е. Зайкевич писав: «Викладання агрономічних наук при Галльском університеті не тільки не стихло, але досягло блискучого розвитку» [1, с. 25]. За прикладом Галльського університету інші університети теж відкрили сільськогосподарські інститути, а саме: Лейпцизький (1869), Гессенський (1871), Геттингенський (1872), Кільський (1873), Кенігсберзький (1876), Бреславський (1881) [3, с. 4]. Як результат, сільськогосподарська освіта й наука одержали в Німеччині самостійний статус при університетах, що сприяло закладанню міцного підґрунтя для подальшого розвитку аграрної науки й дослідної справи. Принцип «теоретичний», таким чином, почав домінувати над принципом «практичним».

Розвиток сільськогосподарської науки та освіти відбувався в інших європейських країнах. У 50-х рр. XIX ст. сільськогосподарська освіта одержала свій розвиток і в Австро-Угорщині. У цій країні до вищих сільськогосподарських закладів належав Альтенбурзький інститут в Угорщині. Однак викладання сільського господарства входило також у програму технічного відділення Віденського політехнічного інституту.

Сільськогосподарські кафедри були засновані при університетах у Лінці, Граці, Клагенфурті та загальних навчальних закладах у Празі, Офені, Брюні та Кракові [2, с. 395].

Як уже зазначалося, у Франції перша спроба введення агрономічної освіти була здійснена одним із відомих тогочасних господарів Матьє Домбалем у Лоррені. У 1818 р. він розробив проект облаштування зразкової ферми. У 1822 р. була відкрита знаменита Ровільська ферма – перший навчально-показовий заклад Франції. За прикладом Домбаля в 1827 р. було засновано землеробське училище в Гріньоні, відкрите у королівському маєтку Карлом X [4, с. 315].

Питання агрономічної освіти розглядалося на Національному зібранні Франції. Результатом стало видання 3 жовтня 1848 р. закону про агрономічну освіту з трьома ступенями установ землеробської освіти. Однак Версальський національний агрономічний інститут проіснував тільки три роки (1849–1852). Незважаючи на своє короткочасне існування і навіть неможливість зробити жоден випуск, цей навчальний заклад сприяв поширенню сільськогосподарської освіти й удосконаленню методів і засобів викладацької роботи. Так, у цьому навчальному закладі вперше проводилися безкоштовні довгострокові (2 роки) публічні курси, випускники інституту відряджались за кордон на стажування.

У Бельгії початок сільськогосподарської освіти і науки було покладено в 1832 р. із заснуванням приватними особами ветеринарно-землеробського училища в містечку Кургеме, тривалий час вищим закладом вважалося Туртунське землеробське училище. І тільки в 1860 р. уряд Бельгії визнав за необхідне влаштування ще одного вищого землеробського інституту. Місцем для заснування інституту було обрано містечко Жамблу. Цікавим є той факт, що в цьому землеробському інституті у 1863–1864 рр. навчалось 75 осіб, 32 з них були іноземцями, у тому числі 3 – з Росії та 11 – з Польщі [2, с. 411].

У Голландії наприкінці XIX ст. не було жодного вищого сільськогосподарського навчального закладу. При Лейденському,

Утрехтському і Гронінгенському університетах курси сільського господарства читали професори ботаніки або хімії. У підпорядкуванні Міністерства народної освіти були курси землеробства при університетах: Туринському, Неаполітанському, Болонському, Моденському, Перуджийському, Палермському, Мессінському, Катанському, Феррарському, Урбінському, Мачератському і Камерунському. Курс сільського господарства читався при університетах переважно для слухачів інженерного мистецтва і межування. Але з виданням у другій половині 60-х років XIX ст. в Італії закону про народну освіту сільське господарство було виведено з програм університетського курсу (за винятком Туринського університету) [5, с. 31].

У Великобританії організація сільськогосподарської освіти була неоднаковою в окремих частинах королівства. Безпосередньо в Англії існував тільки один агрономічний навчальний заклад вищого розряду, що знаходився в Сіренчестрі. У Шотландії взагалі не було спеціальних навчальних закладів. Але предмети агрономічної освіти викладалися в Единбурзькому університеті та деяких інших навчальних закладах. В Ірландії, на противагу Англії і Шотландії, в середині XIX ст. діяли численні спеціальні навчальні заклади нижчого рівня [2, с. 346].

Точка зору на зв'язок вищої освіти з науково-практичною підготовкою була панівною наприкінці XIX – початку XX ст. у всіх європейських країнах. Багато сільськогосподарських інститутів, наприклад, Національний агрономічний інститут у Парижі, вищі сільськогосподарські школи у Відні та Берліні не мали зразкових господарств, які повсюдно замінювалися дослідними полями [6, с. 28]. Практичні знання набували шляхом проведення екскурсій у прилеглі передові маєтки.

Проте наукові розробки окремих кафедр університетів були складовими єдиних національних сільськогосподарських досліджень. Наприклад, за свідченням академіка О. Соколовського, в Англії у 20-ті рр. XX ст. при вищих загальноосвітніх закладах – університетах створювалися науково-дослідні заклади аграрного спрямування, які входили в єдину систему розвитку аграрної

науки. Незважаючи на науково-дослідну роботу університетів, Англію було поділено на 12 сільськогосподарських округів, у яких центрами були вищі сільськогосподарські школи [7, с. 111–112].

Західноукраїнські землі в досліджуваній період входили до складу Австро-Угорської імперії. Сприянням розвитку освіти, який здійснювався на основі виданих міністерством освіти у 1774 і 1790 рр. шкільних законів, австрійський уряд сподівався посилити свій вплив на західноукраїнське населення. Згідно з положеннями цих законів наприкінці XVIII – початку XIX ст. була сформована відносно стала система освіти. Започаткування вищої аграрної освіти та заснування перших галузевих наукових установ відбувалося завдяки науково-освітній діяльності університетів. На Галичині у Львові й Перемишлі діяли університети з чотирма факультетами: філософським, юридичним, медичним і богословським. Львівський університет вважається першим класичним університетом на українській території: він виник на базі єзуїтського колегіуму у 1661 р. [8, с. 109]. До 1862 р. викладання в університеті велося німецькою мовою, з 1862-го – переважно польською. Як і всі європейські університети, Львівський мав ботанічний сад. Про сільськогосподарську спрямованість діяльності цього закладу свідчить наявність наприкінці XIX ст. при ньому школи садівництва [9, с. 135]. Серед університетів, заснованих у XIX ст. на українських землях, які перебували під владою Австрії, був і Чернівецький університет з німецькою мовою викладання (заснований у 1875 р.). Університет відкрили у складі трьох факультетів: теологічного, філософського та юридичного, які діяли до його румунізації, що почалася у 1919-1920 рр. [8, с. 117]. За свідченнями енциклопедичних видань на початку XX ст. при університеті були ботанічний сад і хімічна лабораторія [10, с. 608].

Університети в підросійській Україні виникали у XIX ст. як результат освітніх реформ в Російській імперії й не мали тісних контактів із університетами західноукраїнських територій. Російський уряд запозичив систему освіти із Німеччини, тому саме досвід німецьких університетів

стосовно розвитку агрономічних дисциплін мав вирішальний вплив на становлення перших вітчизняних університетських сільськогосподарських кафедр.

Із вищевикладеного аналізу розвитку сільськогосподарської освіти необхідно зробити такі висновки. У провідних європейських державах протягом XIX ст. відбувався процес створення системної сільськогосподарської освіти, яка відповідала запитам економічного розвитку і задовольняли потреби в забезпеченні галузі кваліфікованими кадрами. У середині XIX ст. питання розвитку спеціальної сільськогосподарської освіти постало і у європейських державах. У другій половині XIX ст. набув широкого розвитку теоретичний напрям сільськогосподарської освіти, що забезпечувало викладання при вищих навчальних закладах. При багатьох європейських університетах створювали окремі сільськогосподарські кафедри або відокремлені інститути. Науково-освітня діяльність університетських агрономічних кафедр сприяла появі нових фахових навчальних закладів. Проте, не зважаючи на паралельне існування двох течій розвитку фахової сільськогосподарської освіти: значної кількості фахових освітніх закладів і курсів аграрного спрямування при університетах, – до початку XIX ст. в європейських державах ще не було вироблено остаточної програми планомірного розвитку системи аграрної освіти й науки.

Список використаних джерел

1. *Зайкевич А. Е.* Агрономия, как наука вообще и университетская в частности / А. Е. Зайкевич // Труды Второго Киевского областного сельскохозяйственного съезда / сост. под ред. С. М. Богданова. – К. : Тип. П. Барского, 1893. – С. 15–73.
2. *Школы сельскохозяйственные* // Энциклопедический словарь / сост. : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1903. – Т. 39 а., кн. 78. – С. 626–633.
3. *Локоть Т. В.* Сельскохозяйственные институты и университетская агрономия / Т. В. Локоть // Доклады и протоколы общих собраний Киевского агрономического общества. – К. : Тип. Т. Г. Мейнандера, 1912. – С. 2–8.
4. *Мещерский И. И.* Высшее сельскохозяйственное образование в России и за границей / И. И. Мещерский. – С.-Пб., 1893. – 403 с.
5. *Фаусек В.* Некоторые научно-прикладные учреждения Итальянского министерства земледелия / В. Фаусек. – СПб., 1897. – 34 с.

6. *Винер В.* Организация опытных учреждений в Германии, Австро-Венгрии, Швейцарии и в царстве Польском / В. Винер. – СПб., 1912. – 32 с.

7. *Соколовський О.* З подорожування до Англії (наукові звіти) / О. Соколовський – [Б.м., б.р.]. – С. 109–119.

8. *Університети України за часів Російської імперії* // М. В. Поляков, В. С. Савчук / Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. – К. : Генеза, 2004. – С. 109–123.

9. *Львов* // Энциклопедический словарь / сост. : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1903. – Т. 18, кн. 35. – С. 134–135.

10. *Черновец* : энциклопедический словарь / сост. : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1903. – Т. 38 а., кн. 76. – С. 608–609.